

Női hang

Histoire des Femmes en Occident

Sous la direction *G. Duby* et *M. Perrot*

3. XVIe–XVIIe siècles

Sous la direction *Natalie Zemon Davis*
et *Arlette Farge*. Plon. Paris, 1991.

Törékeny az az egyensúly, amelyet a XVI–XVIII. század megtartott a két nem viszonyában, hiszen a korszak a maga útkerésésével rengeteg új konfliktushelyzetet teremtett. E három évszázad alatt a társadalmi-politikai stabilitás hiánya, a korábbi egyházi modell megrendülése, a vallásháborúk, a vallásos magatartás új formáinak megjelenése, a megerősödő állam, a zavarok után létrejövő új rend fenntartotta ugyan a férfi és női világ közötti feszültséget, de módosította is a nemek közötti viszonyt, és sokban megváltoztatta a nők státusát.

Ezeknek a változásoknak a folyamatát mutatja be ez a kötet, amely maga is egy rendkívül izgalmas és figyelemreméltó vállalkozásnak a része. 1991-ben jelentette meg a Plon kiadó 5 kötetben, Georges Duby és Michelle Perrot szerkesztésében *A nők története Nyugat-Európában* című munkát, amely méltó folytatásként kapcsolódik olyan sorozatokhoz, mint a *Histoire de la France rurale*, *Histoire de la France urbaine*, *Histoire de la France religieuse*, *Histoire de la vie privée*. Natalie Zemon Davis és Arlette Farge rangos és szinte kizárólag nőkből álló szerzőgárda munkáját vezette, amelyben egyaránt képviseltette magát az angolszász és francia történetírás, sikeresen ötvözve ezzel különböző iskolák szellemét.

Nem ez az első próbálkozás, hogy nők írják meg a nők történetét, abban azonban mindenképpen egyedülálló ez a munka, hogy sikerült megtalálnia azt a higgadt és tárgyilagos hangnemet, amellyel elkerülhette a feminista történetírás szokványos szereotípiáját, hogy a férfiak által elnyomott nő történetét írják meg. *A nők története* csak annyiban feminista, amennyiben a nemek egyen-

lőségéből indul ki, és nyitott akar lenni mindenféle interpretációra. A nőket nem mint elnyomottakat és aláveteteket vizsgálja, hiszen a valóság ennél annyival bonyolultabb és összetettebb, hogy sokkal finomabb módszerekkel kell megközelíteni a problémát. A szerzőgárdát sokkal inkább az érdekelte, hogy a nők a maguk lehetőségeivel és eszközeivel hogyan próbáltak a történelem szereplőivé és résztvevőivé válni, kihasználva azt a mozgásteret, amely atyáik, fivérek és férjeik mellett nekik jutott. A harcias feminizmus helyét átveszi a problémák megértéséhez elengedhetetlen női megközelítés és érzékenység, egy másfajta szemléletmód, ami nagyon izgalmas és újszerű hangnemet visz a történetírásba. A tudományosság stílusa mögött folyton átszűrremlik a csendes női szolidaritás, ami és egyedivé teszi ezt a könyvet. Talán ez az egyik legnagyobb érdeme ennek a munkának.

Külön említésre méltó a rendkívül igényes szerkesztés. Munkák és napok... címmel az első harmad a női hétköznappal foglalkozik, majd az ideológia, tudomány és művészet szférájába vezet a második szakasz, végül az újra a hétköznaphoz visszatérő, a nők kiterjesztési lehetőségeivel foglalkozó fejezet teszi arányossá és szimmetrikussá a szerkezetet.

Olwen Hufton (Harvard University) gondos elemzéssel mutatja ki, hogy a férfiak szigorú felügyelete alatt és a gazdasági és társadalmi kényszerítő körülményektől mozgatva hogyan tudtak a nők több-kevesebb sikerrel alkalmazkodni a lehetőségekhez. A szülesek néprétegek lányai és asszonyai számára a család és a munkába állás nem jelentett új horizontot: az atyai tekintély alól kikerülve a munkaadók felügyeletével környékbeli gazdaságokban vagy városon igyekeztek pénzt keresni a hozományukra, hogy férjük fennhatósága alatt dolgozzanak tovább. A korábbi függési viszonyokon a nők munkába állása

egyelőre tehát nem sokat változtatott, a XVIII. századra azonban, bár ez még távolról sem jelent emancipációt, sokban hozzájárult ahhoz, hogy a nők egyre nagyobb teret nyertek a mindennapi életben. Egyre komolyabb erőt is képviseltek, hiszen például a XVII–XVIII. század fordulóján a nyugat-európai városokban a női szolgálóréteg a városi lakosság 12 százalékát tette ki.

A megjelenés és az öltözék első pillantásra is árulkodik a társadalmi hovatartozásról, még akkor is, ha a XVIII. századtól megfigyelhető, hogy az alacsonyabb néprétegek asszonyai, ha másban nem is, de legalább a ruhák színeiben igyekeztek követni a gazdagok divatját. Az öltözködésnek, testápolásnak, szépségnek is megvan a maga történelme. Sara F. Matthews Grieco (Syracuse University) azt vizsgálja, hogy az orvosi értekezések, illetanok és divatok milyen változásokat hoztak ezen a téren. A XVI. században a telt formákat szeretik, a XVIII.-ban inkább a fűzött derekak a vonzóak, a XVII–XVIII. században a higiénit és tisztaságot a parfümözött, púderezett test és a tiszta fehérnemű jelenti, a XVIII. század végére megfigyelhető a fürdés újbóli térhódítása. Mindezek természetesen szoros összefüggésben állnak a kiismerhetetlen és „zabolátlan” női szexualitással. A XVII. századra az ellenőrzés és korlátozás újabb hulláma jelentkezik, és igyekeznek a szexualitást a falusi és városi lakosság köreiben is az egyház és az állam által meghatározott keretek közé szorítani.

A púder, a parfüm, a drága fehérnemű a tehetősek eleganciája volt, de vajon a szépség önmagában jelentett-e jobb esélyt a boldoguláshoz, és egyáltalán, mi is az, hogy szépség ebben a korszakban? Ezekre a kérdésekre keresi a választ Véronique Nahoum-Grappe (École des Hautes Études en Sciences Sociales).

A vallásosság, az intenzív lelki élet volt a sok nő által tudatosan választott kitérés a családi- és házasság életmonotóniájából. A nők másfajta érzékenységgel közelítettek a hit kérdéseihez, a vallási újítók követői között mindig is

nagy számban találhatjuk őket. Már a középkor utolsó éveiben, de a XVI–XVII. században is egyre több városi nő szentelte életét istennek anélkül, hogy kolostorba vonult volna. Ez a másfajta vallásos szerep sokban visszanyúlt az őskereszténység eszményeihez. A városi szegénység felkarolása, megsegítése és a Krisztus testével való misztikus kapcsolat tipikusan női szerepeket töltött meg másfajta tartalommal, és teret adott egy sajátos női spiritualitás kiteljesedésének. A nyugat-európai városokban tömeges jelenségnek tekinthető ez a fajta különvonalási szándék az istennel és világgal való másfajta kapcsolat valós társadalmi igényére utal. Többek között ezekkel a jelenségekkel is foglalkozik a női vallásosság szentelt fejezetben Elisja Schulte van Kessel (Római Holland Intézet).

Bár a női vallási mozgalmak is rendre szembetalálták magukat mind a katolikus, mind a protestáns egyház korlátozó szándékával, ezeket az útkereső próbálkozásokat sokkal inkább a női szerepek közé illőnek és tolerálhatónak tartották, mint azt, hogy a nők a férfiakhoz hasonló, intézményesített tudás birtokába jussanak. Mégis a XVII–XVIII. század az az időszak, amikor a nők taníttatásának és iskoláztatásának kérdésében is fontos változások figyelhetők meg. Martine Sonnet (Institut Catholique) az ellenreformáció meghatározó szerepét hangsúlyozza ebben a jelenségben. A kongregációk tevékenysége, kiegészülve a XVIII. század elejétől egyre elevebb nevelésügyi vitákkal, elébe ment a növekvő társadalmi igénynek, hogy a jövő generációk érdekében a lányokat, a leendő anyákat taníttassák. A tudás, amit a nők elsajátíthattak, természetesen nagyon sokban más volt, mint a férfiaké, és elég szűk keretek közé szorították. Mégis, hogy lehetőséget kaphattak a tanulásra, sőt a tanításra, új perspektívákat nyitott sok nő számára. Sokan közülük iskolákat alapítottak, nyitottak vagy támogattak, megpróbálva ezzel is kiemelni a nőnevelést a családi és kolostori keretek közül.

Az eddigiekből is kiderült, hogy követeléseikkel a nőknek néha sikerült

megváltoztatniuk hétköznapjaik valóságát. Ezek azonban ritka pillanatok, hiszen hiányoztak az eszközök, szerepek és a cselekvési formák ahhoz, hogy nyomatékot tudjanak adni szándékaiknak, hogy valóban jelen legyenek a hatalom és a politika színpadán. Natalie Zemon Davis (Princeton University) elemzésében többek között azt mutatja be, hogy mennyire igaz ez még az uralkodónők esetében is. Pontosan kimutatható, hogy mik azok a kötelező szerepek, amelyeken a hatalmon levő nőknek is belül kellett maradniuk, ha pozícióikat meg akarták tartani. Ebben az esetben I. Erzsébet angol, Medici Katalin francia és Anna dániai királynő szerepeinek elemzésére kerül sor, de a sort lehetne még bővíteni izgalmas nyugat- vagy akár közép-európai példákkal.

A hétköznapok valóságától elszakadva a munka középső része a művészetek és a tudomány által megjelenített növel foglalkozik. A szó itt a férfiaké, akik a normákat megszabják, a szerepeket szigorúan elválasztó falakat felhúzzák. Vonzások és taszítások, vágyak és szorongások, közelség és idegenség furcsa keveredéséből születtek ezek a művek, és sokszor inkohereis ideológiákat körvonalaznak. A festészet, az irodalom, a színház ezer és ezer kitörés történetét tárja elő, a házasságtörő asszonytól a prostituálton keresztül a lázadóig, ennek funkciója azonban sokkal inkább a nők megbízhatatlanságának mélyen a köztudatba sulykolása, mintsem a hétköznapok hiteles ábrázolása. Eric A. Nicholson (State University of New York) azonban azt mutatja be, hogy milyen változás figyelhető meg mégis ezek mögött a sémák mögött, hogyan jelenik meg a XVII. századra a nők és társadalmi körülményeik egyre kifinomultabb megrajzolása. A másik fontos és nagyon érdekes vetülete ennek a jelenségnek, hogy a formabontó nők bemutatása a női olvasók és nézők számára szerepmintákat, követhető, követhető viselkedésformákat is közvetítettek, és így a szerzők eredeti szándékával ellentétben a szigorú normák kikezdésére is indíthattak.

A filozófia, az orvostudomány, a jogtudomány – amely talán nem kapott elég súlyt a kötetben – a művészetekhez képest keményebben, szárazabban és merevebben közelítette meg ugyanezt a kérdést. A felvilágosodás filozófiai vitáihoz képest az orvostudomány nőkről alkotott képe talán kevésbé ismert, bár igencsak figyelemre méltó. Az életet adó női test működése titokzatosan ismeretlen maradt a korájuk orvosai számára. Évelyne Berriot-Salvadore (Université de Corse) elemzésében azt mutatja be, hogy bár a korban már egyre több, a tényleges megismerést elősegítő tudományos felfedezés állt rendelkezésre, az újragondolás helyett még sokáig tartotta magát az az ókorból örökölt nézet, hogy a női test a férfi test tökéletlen és hibásan működő mása.

A művészet és a tudományos értekezések világából a hétköznapok életbe visszazökkenve a könyv harmadik része azt vizsgálja, hogy a XVI–XVIII. század lányainak, asszonyainak milyen kitörési lehetőségeik voltak, hogyan tudtak elszakadni a rájuk kényszerített életformáktól. Ez talán nem is volt mindig szándékos vagy tudatos még azok részére sem, akik intellektuálisan próbáltak elszakadni a kiszabott szerepektől. A gondolatok kimondásához, megosztásához és közzétételéhez komoly nehézségekkel és gátásokkal kellett megküzdeni a művelt hölgyeknek is, hiszen ezzel olyan terepre tévedtek, ahol teljesítményeiket nem okvetlenül ismerték el. Claude Dulong arra hívja fel a figyelmet, hogy bár igaz, hogy a kor női íróinak munkái minőségükben szinte kivétel nélkül saját értékelésük szerint is elmaradtak ambícióikhoz képest, a nőknek el kellett „lopni” a tudást, keményen megküzdvé érte, s az írást választva becsületüket és jó hírüket is kockáztatták. Még inkább igaz mindez azoknak a nőknek a bátorságára, akik vállalták írásaik kiadását vagy újságokat indítottak és írtak, hiszen ezek az első, főleg angol és francia újságírónők nem rendelkeztek szerepmintákkal az információk férfiak által uralt világában.

A vagyontalan városi nőknek nem a

szalonok és az újságok szerkesztőségei jelentettek választást, őket sokkal inkább a háborúk, a nyomor, a gyász és igazságtalanságok szorították sarokba. Ők teljesen más utat járnak be, s a források is mások, amelyekkel problémáik megragadhatók. Prostituáltak, boszorkányok, bűnözők és lázadók a vádlottak padján találkoznak, várva a felmentésre – hiszen a nők kevésbé felelősek tetteikért, mint a férfiak – vagy a szigorú büntetésre. A bírósági jegyzőkönyvek megőrizték őket, megrajzolható alakjuk, megérthetjük, mik voltak reményeik, hogyan mozogtak abban a közegben, amely kitérésre sarkallta őket, de ugyanazzal a mozdulattal korlátozta és büntette is a félrelépésüket.

A prostituáltban sokkal inkább, mint a boszorkányban, bűnözőben vagy lázadóban a férfiaknak önmagukkal kellett szembesülniük, hiszen a szolgáltatásokat ők vették igénybe és fizették meg, épp ezért az elfogadás és megbélyegzés, vágy és morál itt csapnak össze a legerőteljesebben. A XV. században a városok integrálták a prostitúciót természetesnek elfogadva ezzel a férfiak paráználkodását, lehetőséget adva nekik arra, hogy férfiaságukat agresszív szexualitásban is kiélhessék, a „jóéletű” asszonyokat pedig megkímélik a házasságtöréstől. Angliában, Franciaországban, Németországban és Észak-Itáliában egyaránt megfigyelhető ez a jelenség, a változás csak az 1520-as évektől jelentkezik. A vallási viták eredményeképpen protestánsok és katolikusok egyaránt nagyobb fontosságot tulajdonítanak a házassági kapcsolatnak, a férfiak szabadosságát ezután már nem fogadják olyan megértéssel, a szifilisz rohamos elterjedése pedig megbélyegezte és marginalizálta a prostituáltakat, az elzárkózás és kirekesztés a bűnözők és szegények közé sorolta őket.

Jean-Michel Sallmann (Université Paris X.) arra tesz kísérletet, hogy különös figyelmet szentelve az európai kul-

túraban férfinak és nőnek kiosztott szerepeknek, új szempontok szerint mutassa be, hogy a XV. század végén, XVI. század elején hogyan jöhetett létre az a korabeli sztereotípiák, mely szerint minden nőben ott lakozik a boszorkány.

Zendülésekben, felkelésekben, forradalmakban nagyon gyakran láthatjuk a nőket lelkes közönségként, de az események színpadán hangadóként, szereplőként is. Arlette Farge (Centre National des Recherches Scientifiques) azt mutatja be, hogy sok esetben valójában arról volt szó, hogy a férfiak maguk buzdították cselekvésre a közéletben szereplésre vágyó asszonyaikat cselekvésre, őket tolvaj maguk elé, hiszen a sikertelenség esetén ők a törvény előtt sokkal kisebb felelősséggel álltak, így védettebbek is voltak.

A nők története Nyugat-Európában elsősorban azért fontos és nagyszerűsége abban áll, hogy már ismert problémákat újszerű, eddig nem igazán alkalmazott szemléletmóddal tudott egymás mellé helyezni, kapcsolatot és összefüggést találni közöttük. Igaz azonban az is, hogy a nyugat-európai helyett valójában csak az angol és a francia nők XVI–XVIII. századi történetét tartjuk a kezünkben, kiegészítve néhány itáliai és németalföldi példával. Ez is a munka természetéből fakad: talán csak az angol és francia történetírásnak sikerült eddig felhalmoznia, megismernie és feldolgoznia azt az elkészítetlen nagy anyagot, amelyre egy ilyen összegző és új szempontokat megvilágító vállalkozás épülhet. Talán egyszer valóban elkészül az európai nők története, amelybe nemcsak Nyugat-, hanem Közép- és Kelet-Európa történészei és történésznői is megírják a maguk fejezeteit, amelyek a forrásadottságoktól és problémaérzékenységüktől függően bizonyosan sokban különbözni fognak attól, amit most a kezünkben tartunk.

L. Bozai Zsuzsanna